

УДК 330.5

Варламова І.С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Запорізького національного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА»

Стаття присвячена теоретичним підходам до визначення поняття «екологічна безпека». Розглянуто поняття «екологічна безпека» з точки зору його тотожності поняттю «охорона навколишнього середовища». Виокремлено підходи до визначення поняття «екологічна безпека»: антропоцентричний, антропо-біоцентричний, ресурсно-антропоцентричний підходи. Визначено, що з позицій антропоцентричного підходу екологічна безпека - це стан захищеності виключно людини і суспільства; в ресурсно-екологічному підході об'єктами забезпечення екологічної безпеки є людина і природні ресурси; в антропо-біоцентричному підході об'єктами гарантування екологічної безпеки виступають людина і біоресурси. Проаналізовано чотири закони екології за Б. Коммонером та виокремлено їх змістовні характеристики. Обґрунтовано, що поняття «екологічна безпека» визначається як стан захищеності системи «людина – суспільство – природа» в результаті дії природних і антропогенних факторів.

Ключові слова: антропоцентричний підхід, антропо-біоцентричний підхід, закони екології, загрози, екологічна безпека, ресурсно-антропоцентричний підхід, охорона навколишнього середовища, соціально-економічний розвиток.

Варламова И.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ»

Статья посвящена теоретическим подходам к определению понятия «экологическая безопасность». Рассмотрено понятие «экологическая безопасность» с точки зрения его тождественности понятию «охрана окружающей среды». Выделены подходы к определению понятия «экологическая безопасность»: антропоцентрический, антропо-биоцентрический, ресурсно-антропоцентрический подходы. Определено, что с позиций антропоцентрического подхода экологическая безопасность - это состояние защищенности исключительно человека и общества; в ресурсно-экологическом подходе объектами обеспечения экологической безопасности являются человек и природные ресурсы; в антропо-биоцентрическом подходе объектами обеспечения экологической безопасности выступают человек и биоресурсы. Проанализированы четыре закона экологии по Б. Коммонером и определены их содержательные характеристики. Обосновано, что понятие «экологическая безопасность» определяется как состояние защищенности системы «человек – общество – природа» в результате действия природных и антропогенных факторов.

Ключевые слова: антропоцентрический подход, антропо-биоцентрический подход, законы экологии, угрозы, экологическая безопасность, ресурсно-антропоцентрический подход, охрана окружающей среды, социально-экономическое развитие.

Varlamova I.S. THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF "ENVIRONMENTAL SECURITY"

The article is devoted to theoretical approaches to the definition of "environmental security". Deals with the concept of "environmental security" from the point of view of its identity the concept of "environmental protection". The approaches to the definition of "environmental security": anthropocentric, anthropo-biocentricity, resource-anthropocentric approaches. It is determined that from the standpoint of an anthropocentric approach to environmental security is the protection solely of the individual and society; in resource and environmental approach, objects of environmental security are people and natural resources; anthropo-biocentricity approach the objects of environmental security are people and resources. It is analyzed four laws of ecology by B. Commoner and defined their informative characteristics. It is proved that the concept of "environmental security" is defined as a condition of security of the system "man – society – nature" as a result of natural and anthropogenic factors.

Keywords: anthropocentric approach, anthropo-biocentricity approach, the laws of ecology, threats, environmental security, resource-anthropocentric approach, protecting the environment, socio-economic development.

Постановка проблеми. На сучасному етапі все більше уваги приділяється екологічній безпеці у зв'язку з наявністю реальної екологічної небезпеки для довкілля внаслідок дії багатьох загроз природних, техногенних і соціально-політичних факторів.

Слід підкреслити, що реалії буття свідчать про те, що характерними ознаками сьогодення є техногенний розвиток, якому притаманні швидке і виснажливе використання невідновлюваних видів природних ресурсів і надмірна експлуатація відновлюваних із швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення і відбудови. Наслідком цього є значний економічний збиток, що є вартісною оцінкою деградації природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища в результаті людської діяльності. Тому екологічна безпека стає домінуючим пріоритетом, оскільки її завданням є визначити спосіб використання ресурсів природних ресурсів, який буде сприяти їх природному відновленню.

Отже, актуальним на сучасному етапі є питання поглиблення теоретичних знань щодо визначення поняття «економічна безпека» та їх систематизація й групування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про значну зацікавленість до дослідження екологічної

безпеки свідчить значна кількість наукових праць, присвячених цій тематиці. Серед зарубіжних вчених, які зробили значний внесок у формування фундаментальних основ екологічної безпеки необхідно виокремити К. Гофмана, Р. Коуза, Д. Медоуза, Н. Райдерс, Н. Реймерс, К. Ріхтера та інших [1-3].

Питання, які окреслюють теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки, досліджували такі українські вчені: О. Балацький, В. Голян, Б. Буркинський, Л. Грановська, Л. Жарова, А. Надєженко, О. Прокопенко, П. Скрипчук, Є.В. Хлобистов [4-7] та інші. У працях вчених досліджено сутність поняття «екологічна безпека», визначено основні загрози екологічній безпеці, принципи її забезпечення та низку інших важливих теоретико-методологічних положень. Водночас поглиблення теоретичних аспектів дослідження поняття «екологічна безпека» та їх групування за певними критеріями потребує більш глибокого дослідження, деталізації та практичного аналізу.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає у визначенні теоретичних підходів до поняття «економічна безпека» та їх групуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «екологічної безпеки» є синтезом двох

понять: «безпека» та «екологія». Як правило, поняття «екологія» ототожнюється з поняттям «навколишнє середовище», а безпеку ототожнюють із захищеністю. В реальності поняття «екологічна безпека» є більш ширшим і глибоким, оскільки охоплює не тільки навколишнє середовище, а й середовище існування людства загалом.

Екологічний зміст поняття «екологічна безпека» розкривається через певні закони, автором яких є американський еколог Б. Коммонер та інші вчені назвали чотирма неписаними законами екології (табл. 1).

Таблиця 1
Закони екології за Б. Коммонером

№ з/п	Закон екології	Зміст
1	Усе пов'язане з усім	складність і взаємопов'язаність екосистем
2	Усе мусить рухатися	повторюваність - наслідки одного екологічного процесу породжують інший процес
3	Природа знає краще	будь-яка значна антропогенна зміна в природній системі може стати згубною для цієї системи
4	Нічого не виникає з нічого	експлуатація природи завжди призводить до екологічних втрат

Складено автором на основі даних: [8]

Що стосується другої складової поняття, то зазначимо, що дефініція безпеки зводиться до стану захищеності життєво необхідних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Так, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна безпека визначається як «такий стан навколишнього середовища, що забезпечує запобігання погіршення [9].

У низці наукових праць екологічна безпека трактується в широкому плані й набуває соціально-економічного змісту. Так, К. Г. Гофман розглядає екологічну безпеку як «ступінь адекватності екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого стійкого соціально-економічного розвитку» [2].

Це широке тлумачення суті екологічної безпеки робить наголос на збереженні здоров'я населення і тривалому стійкому соціально-економічному розвитку. Але в ньому не акцентується увага на відтворенні й збереженні природних факторів (довкілля). Природа здатна перетворюватись на активну і небезпечну силу, руйнуючи людину і суспільство із середини. Вона – специфічний агент екополітики і, отже, також вимагає толерантного ставлення до неї.

В екологічному енциклопедичному словнику Дедю М. І. [10] поняття «екологічна безпека» розглядається як будь-яка діяльність людини, що виключає шкідливий вплив на навколишнє середовище. В даному визначенні повністю не відображені всі основні компоненти поняття «екологічна безпека».

На думку Ефимовой Е.І., поняття «екологічна безпека» визначається як стан захищеності об'єкта (особистості, території, промислового або природного об'єкта) від погроз з боку забруднених природних об'єктів [11].

З точки зору інших дослідників, В. В. Козіна, В. А. Петровського, поняття «екологічна безпека» являє собою сукупність станів, процесів, дій, що забезпечують екологічний баланс в навколишньому середовищі, не приводить до життєво важливим ущербам (або загрозам таких збитків), що наноситься природному середовищу і людині [12].

Розглядаючи структурні компоненти поняття «екологічна безпека», необхідно відзначити, що системотворюючим фактором даної дефініції є людина, так як він може виступати в якості джерела екологічних ризиків, а може бути жертвою загострилася екологічної ситуації. З цієї точки зору Садовникова Л.К. пропонує розглядати поняття «екологічна безпека» як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, а також навколишнього природного середовища від загроз, в результаті впливів антропогенного і природного характеру [13].

Одним із теоретичних підходів до розуміння поняття «екологічна безпека» є його дослідження через поняття «навколишнє природне середовище». Деякі науковці розглядають ці дві категорії як тотожні, інші – як різні, та взаємопов'язані в межах певної загальної структури (рис. 1)

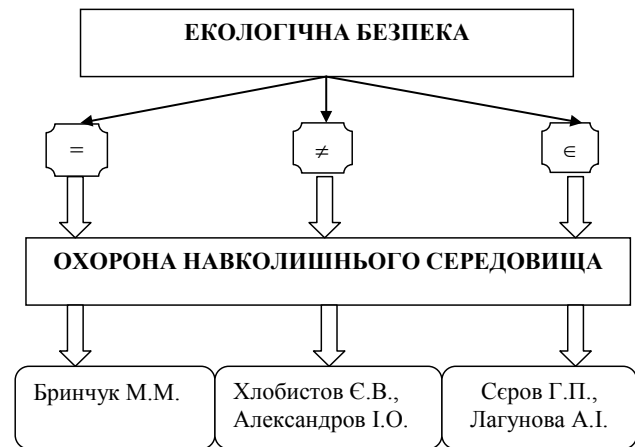

Рис. 1. Підходи до тотожності понять «екологічна безпека» та «охорона навколишнього середовища»

Побудовано автором самостійно

Першого підходу дотримується М.М. Бринчук, який розглядає поняття «екологічна безпека» та «охорона навколишнього середовища» як тотожні, визначаючи при цьому екологічну безпеку як один з основних принципів природокористування та охорони навколишнього середовища, критерій оцінки будь-якої екологічно значимої діяльності, метою якого є відновлення та збереження сприятливого стану навколишнього середовища [14].

Іншої точки зору дотримується Г.П. Серов, який розглядає поняття «екологічна безпека» як складову частину охорони навколишнього середовища. На його думку, екологічна безпека - це одна зі складових стану захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в процесі взаємодії суспільства і природи від загроз із боку природних об'єктів, загроз, обумовлених знищенням, пошкодженням та виснаженням природних ресурсів [15].

На думку А.І. Лагунової поняття «охорона навколишнього середовища» та «екологічна безпека» є частково тотожними, оскільки «екологічна безпека – це стан захищеності, категорія, яка націлена, охороняючи, захистити від посягань, від ворожих дій, від небезпеки об'єкти природи. Екологічна безпека призначена охороняти, убезпечити від певних загроз довкілля; створити захист, оборону, ефективне знешкодження будь-кого, хто незаконно посягає на природне середовище [16].

На сучасному етапі поглиблюється розуміння того, що необхідно розглядати поняття «екологічної

безпеки» з точки зору тріади «екологія-економіка-соціум».

До цього підходу можна навести дослідження вченого С.В. Хлобистова, який пропонує розглядати економічну безпеку як певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, який здатний забезпечувати стале відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення» [6].

Комплексним є підхід М.Ф. Реймерса [3], який розглядає трактування «екологічної безпеки» з точки зору трьох аспектів, а саме, як:

забезпечення гарантії запобігання екологічно значимим катастрофам і аваріям унаслідок сукупності дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано не призводять до цих подій;

ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку;

соціально-економічний баланс, явищ і дій, які забезпечують екологічний баланс на Землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство.

Надежденко А.О. розглядає поняття «екологічна безпека» з точки зору певної системи, яка являє собою сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів (суб'єктів, діяльності, засобів) цілеспрямованого впливу на довкілля шляхом реалізації механізмів екологічного управління з метою стратегічного екологічного розвитку суспільства в умовах збереження навколишнього природного середовища, гармонізації взаємовідносин суспільства та природи, забезпечення екологічної безпеки та захисту здоров'я людини [17, с. 87]. Для визначення поняття «екологічна безпека» слід враховувати те, що не можна отожднювати поняття «екологічна безпека» з поняттям «охорона навколишнього природного середовища». Це призведе до вузького розуміння, адже «екологічна безпека» включає і соціально-економічний аспект в межах концепції сталого розвитку [18]. Тому, на нашу думку, екологічну безпеку слід розглядати через вплив на соціально-економічну складову, тобто на основі «збалансування між цілями розвитку соціально-економічної системи та негативними наслідками від її дії на довкілля з урахуванням впливу дестабілізуючих факторів захищеності від негативного екологічного впливу з урахуванням досягнення економічних цілей соціально-економічної системи».

У літературних джерелах розповсюдженим є підходи до визначення категорії екологічної безпеки: антропоцентричний, ресурсно-антропоцентричний і антропо-біоцентричний [6, с. 100]. З позицій антропоцентричного підходу екологічну безпеку розглядають як стан захищеності виключно людини і суспільства.

В ресурсно-екологічному підході об'єктами забезпечення екологічної безпеки є людина і природні ресурси. Це дає підстави вважати, що метою забезпечення екологічної безпеки є адекватне середовище проживання людини і забезпечення потреби в природних ресурсах [6, с. 100].

В антропо-біоцентричному підході об'єктами гарантування екологічної безпеки виступають людина і біоресурси. Існує також комплексний підхід до визначення екологічної безпеки, в якому враховуються три попередні підходи.

Тут реципієнтами є екосистеми, людина та природні ресурси, що дозволяє акцентувати увагу на

забезпеченні збалансованого розвитку складових екологічної безпеки.

Автори монографії «Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі» [19] пропонують наступне визначення цього поняття: «екологічна безпека – це здатність системи «довкілля – соціум – економіка» зберігати рівновагу і збалансованість на основі динамічного відновлення і самовдосконалення, протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам та забезпечувати прийнятні рівні ризику життєдіяльності населення і стійкості соціально-економічного розвитку, а також відтворення природного і соціально-економічного потенціалу. Екологічна безпека розуміється як якісна характеристика системи, при якій відсутня загроза нанесення збитку природному середовищу і здоров'ю населення, нормальному розвитку соціально-економічних процесів, як прийнятний соціально-економічний рівень захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, світової спільноти від загроз і негативних змін (деградації) навколишнього середовища антропогенного і стихійного характеру» [19].

Крім того, в науковій літературі можна зустріти таку трактовку екологічної безпеки – соціально-економічний прийнятний рівень екологічної небезпеки.

Іншими словами, екологічна безпека визначається прийнятним ризиком відхилення стану навколишнього середовища і здоров'я людини від норми. Природно, ризик великих відхилень буде знижуватися в міру застосування превентивних заходів і все більш ефективних способів і засобів захисту, застосування яких вимагає певних витрат.

Таким чином, екологічна безпека визначається оптимізацією функцій корисності та небезпеки. Необхідно відзначити, що поняття «екологічна безпека» характеризує його сутність і володіє високим ступенем спільності.

Запропоноване нижче визначення цього поняття більшою мірою конкретизовано адекватно нагоди оперативного реагування на наближення екологічної катастрофи й фокусує увагу на проблемах захисту від екологічних наслідків і загроз: екологічна безпека – прийнятна на даному етапі соціально-економічного розвитку ступінь захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, світового співтовариства та екологічних систем біосфери від наслідків і загроз, що виникають у результаті антропогенного й природного впливу на навколишнє середовище.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження можна підсумувати, що існує значна кількість теоретичних підходів до визначення поняття «екологічна безпека», які стосуються різних аспектів аналізу цієї категорії. Але спільним є те, що на сучасному етапі екологічна безпека стає об'єктом пильної уваги у наукових дослідженнях, оскільки пріоритетними напрямками майбутнього розвитку системи екологічної безпеки в нових інтеграційних умовах є активізація співпраці всіх країн світу щодо збереження навколишнього середовища та системна екологізація світового економічного простору на засадах стійкого розвитку.

Детальний аналіз теоретичних підходів дозволяє визначити екологічну безпеку як здатність зберігати рівновагу і збалансованість у тріаді «екологія-економіка-соціум», що створює потенційні можливості для протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам і викликам, забезпечує стійкість соціально-економічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз ; пер. с англ. Е. С. Оганесян. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с.
2. Гофман К.Г. Экономика природопользования (из научного наследия). – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 269 с.
3. Реймерс Н.Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
4. Голян В.А. Природокористування як сфера економічних відносин: суперечності та пріоритети // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 20 – 22.
5. Буркинський Б. Екологічно чисте виробництво. Наукові засади впровадження та розвитку // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – № 5. – С. 11–17.
6. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека просторового розвитку продуктивних сил України / Є.В. Хлобистов, Л.В.Жарова//Механізмрегулюванняекономіки.–2010.–№3.–Т.2.–С. 182–188.
7. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є.В. Хлобистов. – К. : Агенство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
8. Коммонер Б. Замыкающийся круг / Барри Коммонер. – Л.: Гидрометеоиздат, 1974. – 280 с.
9. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 // Відомості Верховної ради України. – 1991. – № 41.
10. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь / И.И. Дедю. – Кишинев: Гл. ред. МСЭ, 1990. – 408 с.
11. Ефимова Е.И. Экологическое право России. – М. Изд-во «Городец», 2007. – 432 с.
12. Геоэкология и природопользование. Понятийно-терминологический словарь. / В.В. Козин, В.А. Петровский. – Смоленск: Изд-во «Ойкумена», 2005. – 576 с.
13. Садовникова Л. К. Экология и охрана окружающей среды при химическом загрязнении / Л. К. Садовникова, Д. С. Орлов, И. Н. Лозановская. – М. : Высшая школа, 2006. – 334 с.
14. Бринчук М.М. Экологическое право: [учебник] / М.М. Бринчук; 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 670 с.
15. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г.П. Серов. – М.: Ось-89, 1998. – 222 с.
16. Лагунова А.И. Структура экологической безопасности России / А.И. Лагунова. – Красноярск: СибГТУ, 2003. – 121 с.
17. Надежденко А.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «екологічна політика» / А.О. Надежденко // Держава та регіони. – 2011. – №1. – С. 84–87.
18. Александров І.О. Стратегія сталого розвитку регіону : монографія / І.О. Александров, О.В. Половян, О.Ф. Коновалов, О.В. Логачова, М.Ю. Тарасова; за заг. ред. д-ра екон. наук І.О. Александрова / НАН України. – Донецьк : Вид-во Ін-та економ. пром-сті, 2010. – 204 с.
19. Екологічна і природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі: [монографія] / М.А. Хвесик, А.В. Степаненко, Г.О. Обиход та ін. За науковою редакцією д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014 р. – 340 с.